

**Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-  
– Państwowy Instytut Badawczy (PIB)**

**dr inż. Barbara Chmielewska**

## **AUTOREFERAT**

**Warszawa 2013**

*Barbara Chmielewska - Blh*

## Spis treści

|                                                                       | Strona        |
|-----------------------------------------------------------------------|---------------|
| <b>AUTOREFERAT</b>                                                    | <b>3</b>      |
| 1. IMIĘ I NAZWISKO                                                    | 3             |
| 2. POSIADANE DYPLOMY, STOPNIE NAUKOWE                                 | 3             |
| 3. INFORMACJE O DOTYCHCZASOWYM ZATRUDNIENIU W JEDNOSTKACH NAUKOWYCH   | 4             |
| 4. WSKAZANIE OSIĄGNIĘCIA WYNIKAJĄCEGO Z ART. 16 ust. 2 USTAWY         | 4             |
| 5. OMÓWIENIE POZOSTAŁYCH OSIĄGNIĘĆ NAUKOWO-BADAWCZYCH                 | 12            |
| <br><b>ZAŁĄCZNIKI</b>                                                 | <br><b>22</b> |
| Załącznik 1. Wykaz publikacji przed doktoratem                        | 23            |
| Załącznik 2. Wykaz publikacji po doktoracie                           | 26            |
| Załącznik 3. Wykaz projektów badawczych                               | 42            |
| Załącznik 4. Działalność popularyzująca naukę                         | 43            |
| Załącznik 5. Wykaz wybranych konferencji krajowych                    | 51            |
| Załącznik 6. Współpraca międzynarodowa z instytucjami i organizacjami | 53            |
| Załącznik 7. Wykaz samodzielnie realizowanych zadań badawczych        | 55            |
| Załącznik 8. Wykaz wybranych publikacji książkowych                   | 56            |
| Wykaz udziału w publikacjach współautorskich                          |               |
| Dyplom doktorski                                                      |               |

## AUTOREFERAT

**1. IMIĘ I NAZWISKO:**     **Barbara Chmielewska**

1.1. Dane personalne:

Data i miejsce urodzenia: 23 marca 1952 r., Warszawa

Miejsce pracy: Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB,  
00-002 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20

**2. POSIADANE DYPLOMY, STOPNIE NAUKOWE** – z podaniem nazwy miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:

- 1999 r. – uzyskanie stopnia doktora nauk ekonomicznych, który został nadany uchwałą Rady Naukowej Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie z dnia 21 grudnia 1999 r. po publicznej obronie pracy doktorskiej pod tytułem: pt. **Spożycie żywności w rodzinach rolników indywidualnych**. W przewodzie doktorskim promotorem był dr hab. Andrzej Kowalski – profesor SGH; recenzentami: prof. dr hab. Zofia Zielińska (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie) oraz prof. dr hab. Aldon Zalewski (Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie).

2.1. Przebieg edukacji:

- 1965-1969 – Liceum Ogólnokształcące w Warszawie-Wilanowie;
- 1969-1974 – studia magisterskie na Wydziale Ogrodniczym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (ówczesna nazwa Akademia Rolnicza); uzyskanie tytułu: mgr inż. ogrodnictwa;
- 1999 r. – uzyskanie stopnia doktora nauk ekonomicznych.

2.2. Znajomość języków obcych:

Niemiecki – w mowie i w piśmie, poziom zaawansowany;

Rosyjski – w mowie i w piśmie, poziom zaawansowany;

Angielski – poziom podstawowy.

W celu pogłębienia posiadanych i zdobycia nowych kwalifikacji w celu korzystania z nowych technik i programów ukończyłam:

- kursy komputerowe: Word (1993), Excel (1993), Statistica (1998);
- kurs dla prowadzących szkolenia zorganizowany przez Departament Rolnictwa USA (Training of Trainers United States Department of America);

- kursy nauki języków: angielskiego i niemieckiego, organizowane przez MRiRW oraz IERiGŻ.

### 3. INFORMACJE O DOTYCHCZASOWYM ZATRUDNIENIU W JEDNOSTKACH NAUKOWYCH

- **1974-1975** – stażysta w Instytucie Sadownictwa w Skierniewicach, następnie w Sadowniczym Zakładzie Doświadczalnym w Nowej Wsi. Równocześnie prowadziłam zajęcia teoretyczne i praktyczne z sadownictwa w Technikum Ogrodniczym w Nowej Wsi;
- **1975-1983** – pracownik naukowy (asystent, potem st. asystent) w Centralnym Ośrodku Badawczo-Rozwojowym Ogrodnictwa CSO w Warszawie;
- **1983-1984** – instruktor ds. ogrodnictwa w Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Piasecznie;
- **od marca 1984 i obecnie** – w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB w Warszawie – początkowo na stanowisku asystenta, potem st. asystenta w Zakładzie Polityki Wyżywienia, kierowanym przez prof. dr hab. Waldemara Michnę, a po reorganizacji Instytutu, w Zakładzie Ogólnej Ekonomiki, którym kierował prof. dr hab. Augustyn Woś, a obecnie kieruje prof. dr hab. Józef Stanisław Zegar. Po obronie pracy doktorskiej zostałam zatrudniona na stanowisku adiunkta (od 2000 r. i obecnie).

#### 3.1. Działalność w organizacjach i stowarzyszeniach:

Jestem członkiem Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu (SERiA). Byłam członkiem Rady Naukowej przy Zarządzie Krajowego Związku Kółek i Organizacji Rolniczych. Współpracuję z Zarządem Głównym Kół Gospodyń Wiejskich Utrzymuję stały kontakt z kołami gospodyń wiejskich na terenie powiatu piaseczyńskiego. Jestem współzałożycielką stowarzyszenia pn. Mazowieckie Stowarzyszenie Kobiet oraz Stowarzyszenia Kobiet Ziemi Piaseczyńskiej, członkiem Stowarzyszenia Krajowe Forum Kobiet, a także Caritas Polska.

Praca w tych organizacjach daje mi możliwość, z jednej strony przekazywania w terenie wyników moich badań na tematy społeczne i ekonomiczne, udzielania konsultacji, służenia radą i pomocą w organizacji spotkań, podsuwania pomysłów działania. Z drugiej zaś strony zajmując się w swoich badaniach naukowych problemami ekonomicznymi i społecznymi rodzin, głównie powiązanych z rolnictwem mam okazję pozyskiwania praktycznej wiedzy i poznawania codziennych problemów wielu rodzin wiejskich i małomiasteczkowych. Doświadczenia te są pomocne w ocenie rozpatrywanych zjawisk.

### 4. WSKAZANIE OSIĄGNIĘCIA WYNIKAJĄCEGO Z ART. 16 ust. 2 USTAWY z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.)

- tytuł osiągnięcia naukowego: **monografia** (275s.; ISSN 0239-7102; ISBN 978-83-7658-374-7);
- autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa: dr inż. Barbara Chmielewska:  
**Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski**

do Unii Europejskiej; 2013 r.; Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej-PIB, Warszawa;

- c) omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

Jednym z ważniejszych rezultatów prowadzonych przeze mnie wieloletnich badań w zakresie sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych rolników jest monografia pt. **Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej**, wydana w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w 2013 r. w serii Studia i Monografie nr 158 (poz. 5 w Załączniku nr 2). Stanowi ona nie tylko podsumowanie prowadzonych przeze mnie dotychczas badań, ale jest także kontynuacją problematyki podejmowanej od lat w IERiGŻ. Jednocześnie wobec złożoności polityki dochodowej stanowi kolejny etap w rozpoznawaniu sytuacji społecznej na wsi, zwłaszcza w kontekście nowych uwarunkowań wynikających z integracji europejskiej.

Monografię pt. **Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej** wskazuję jako podstawowe osiągnięcie naukowe wynikające z art. 16 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. *o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.). Jednocześnie oświadczam, że koncepcja oraz wykonanie wskazanej monografii jest moim, autorskim, samodzielnym wkładem do nauki.

Celem pracy była ocena zmiany sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych rolników po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej z uwzględnieniem podstawowych jej determinantów, związanych z procesem akcesyjnym. Rozpoczęcie bowiem finansowania rolnictwa w ramach WPR stworzyło nowe uwarunkowania kształtowania dochodów rodzin związanych z rolnictwem. W szczególnym położeniu znalazły się gospodarstwa domowe rolników, głównie ze względu na specyfikę łączenia elementów działalności konsumpcyjnej (gospodarstwa domowego) i produkcyjnej (gospodarstwa rolnego). Fundusze (unijne i krajowe) kierowane do sektora rolno-spożywczego oraz bezpośrednio do gospodarstw rolniczych miały i mają wpływ nie tylko na wielkość i strukturę ich dochodów, ale także na zmiany poziomu ich życia. Stanowi to nie tylko wyjaśnienie mojego zainteresowania zbiorowością rodzin powiązanych z rolnictwem ale tłumaczy także potrzebę badania poziomu i zakresu tych zmian.

Skutki integracji dotyczą podstawowego motywu działalności ludności powiązanej z rolnictwem, jakim są dochody, które nie tylko determinują poziom i strukturę wydatków wskazujących na poziom zaspokajania potrzeb (żywnościowych i nieżywnościowych) człowieka, ale są wręcz niezbędne dla jego egzystencji. Ponadto, dochód może być nie tylko celem, lecz także narzędziem, sposobem osiągania innych celów, np. określonego modelu życia, różnicowania konsumpcji czy też pracy rodziny rolniczej.

Badanie sytuacji ekonomiczno-społecznej ludności uznałam za ważne i potrzebne, zwłaszcza w kontekście jej dywersyfikacji. Występuje bowiem większe zróżnicowanie poziomu życia między gospodarstwami w grupie gospodarstw rolników, niż ma to miejsce w pozostałych grupach zawodowych i społecznych. Jak wskazuje się w literaturze, powoduje

to, że nadal kwestia dochodów w rolnictwie należy do jednych z najbardziej spornych i niejasnych, a jednocześnie zaprzatających od lat uwagę polityków, rolników i innych grup społecznych, zwłaszcza skupionych w miastach. Jedni utrzymują, że rolnikom żyje się dobrze, a po akcesji do Unii Europejskiej wręcz znakomicie, inni natomiast formułują opinię, iż rolnictwo i wieś to obszar nędzy oraz zacofania. W związku z tym, w celu weryfikacji wielu uogólnień podjęłam próbę identyfikacji faktycznej sytuacji dochodowej w rodzinach rolniczych. Służyła temu weryfikacja postawionych przeze mnie hipotez, iż po akcesji Polski do Unii Europejskiej zmniejszyło się zróżnicowanie dochodowe rodzin rolniczych użytkujących gospodarstwa rolne o różnym obszarze; zmniejszyły się dysproporcje dochodowe gospodarstw domowych rolników w porównaniu z pozostałymi grupami społeczno-ekonomicznymi; jednym z podstawowych instrumentów poprawy i dywersyfikacji dochodów rodzin rolniczych były dopłaty bezpośrednie oraz że w kształtowaniu dochodów rodzin powiązanych z rolnictwem rośnie rola pozarolniczych źródeł utrzymania.

W monografii przeanalizowałam sytuację dochodową i społeczną gospodarstw domowych rolników w wielu przekrojach (demograficznym, ekonomicznym, zawodowym, obszarowym). Przeanalizowałam wybrane czynniki, kształtujące dochody i wydatki rodzin rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Badania moje wykazały znaczne dysproporcje dochodowe między poszczególnymi grupami gospodarstw domowych rolników, które różnicował obszar użytków rolnych, struktura produkcji, struktura demograficzna oraz źródła dochodów.

Analizę i ocenę sytuacji ekonomicznej i społecznej rodzin rolniczych poprzedziłam rozważaniami na temat kształtowania sytuacji dochodowej społeczeństwa w teoriach ekonomii oraz przeglądem polityki dochodowej w rolnictwie polskim.

Na przestrzeni dziejów, w każdym kraju niezależnie od poziomu rozwoju gospodarczego czy ustroju dylematem było rozwarstwienie dochodowe społeczeństwa. Zróżnicowanie majątkowe zawsze występowało i generalnie było ono akceptowane, zwłaszcza jeśli bogacenie się wynikało z przyczyn obiektywnych (m.in. geograficznych, klimatycznych) lub jeśli było efektem wykorzystania wrodzonych zdolności, uczciwej pracy, a nawet uwarunkowań historycznych czy dziedziczenia. Istotą rzeczy nie jest posiadanie majątku, nawet nie sama dywersyfikacja, ale poziom i skala rozbieżności. Nie chodzi właściwie o równość w podziale dochodu, ale o dążenie do możliwie sprawiedliwego podziału.

W historii myśli filozoficzno-ekonomicznej występuje generalnie negacja nadmiernego rozwarstwienia społeczeństwa pod względem posiadanego majątku. Począwszy od filozofów greckich, przez okres średniowiecznego feudalizmu, stosunków kapitalistycznych, socjalistycznych oraz w czasach nam współczesnych, w pracach ekonomistów przewija się wskazanie na potrzebę realizacji idei społecznej sprawiedliwości. Nie ma jednak zgodności co do kierunków i metod działań. W rozdziale tym przedstawiam także teorie zwolenników wolnego rynku oraz interwencjonizmu państwowego. Na przestrzeni lat nie udało się znaleźć „złotego środka” ani na rozwiązanie dylematu dochodów w społeczeństwach, ani kwestii agrarnej, chociaż udało się ograniczyć lub wyeliminować wiele przypadków nierówności społecznych. Wynika to z faktu, iż w realizacji celów gospodarczych, postępie i rozwoju w wielu przypad-

kach znalazły się także cele społeczne jako bardzo ważne, a nawet priorytetowe. Działania takie zyskują coraz większe uznanie, czego dowodem jest rosnąca liczba zwolenników tzw. ekonomii społecznej, będącej jednym ze sposobów określenia działalności gospodarczej, która łączy w sobie cele ekonomiczne i społeczne. W moim przekonaniu ekonomia społeczna jest kierunkiem, który powinien się rozwijać, gdyż rozwój gospodarczy kraju nie miałby sensu jeśli nie będzie służył realizacji polityki spójności ekonomicznej i społecznej swoich mieszkańców.

Gospodarka rynkowa natomiast powinna być „uzupełniana” rozsądną, interwencyjną polityką państwa, która będzie miała na względzie rozwój gospodarczy i dobrobyt całego społeczeństwa, zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej. Zasadnym jest aby interwencje podejmowane przez państwo były adekwatne do okoliczności i zawierały elementy konsultacji społecznych. Wzrost wskaźników rozwoju gospodarczego nie może być celem samym w sobie, nie może dokonywać się kosztem słabszego sektora gospodarki, jakim jest rolnictwo, ani pomijać rozszerzającą się gamę psycho-fizycznych potrzeb człowieka – tak w mieście, jak i na wsi. Wielu pracodawców oraz uczestników rynku rolno-spożywczego wykazuje skłonności do niewłaściwego wykorzystania możliwości, jakie stwarza całkowicie wolny rynek. Dotyczy to zarówno kwestii personalnych na rynku pracy jak i regulacji cenowych i popytowo-podażowych, na które szczególnie wrażliwa jest linia: surowiec (gospodarstwo rolne) → produkt przetworzony (przemysł przetwórczy) → dystrybucja (handel) → konsument (gospodarstwo domowe).

W prezentowanej publikacji przedstawiłam także politykę kształtowania sytuacji dochodowej i społecznej ludności rolniczej w Polsce. Zwróciłam uwagę na trudną w okresie historycznym sytuację chłopów polskich, która w znacznej mierze wynikała z niekorzystnej dla naszego kraju orientacji politycznej i ustrojowej. Bardziej szczegółowo omówiłam okres gospodarki centralnie sterowanej, transformacji oraz integracji Polski z Unią Europejską.

Kolejne rozdziały zawierają analizę przyczynowo-skutkową sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Ogólna ocena wpływu członkostwa Polski w UE na sektor rolny jest pozytywna, chociaż w okresie prawie 10-letniej bytności Polski w strukturach UE nie zostało rozwiązanych wiele problemów, zwłaszcza dotyczących kilkuset tysięcy małych gospodarstw, które nie wycofały się z rolnictwa ale jednocześnie nie mają warunków do rozwoju swojego gospodarstwa. Nadal pozostało realne zagrożenie niepożądanego polaryzacji dochodowej gospodarstw i brak ostatecznej decyzji co do wyboru modelu rozwoju rolnictwa. Wskazuje to m.in. na ważkość badań z zakresu sytuacji ekonomicznej i społecznej w rolnictwie polskim, potrzebnych zwłaszcza w procesie koordynacji działalności gospodarczej i społecznej w sektorze rolnictwa i na obszarach wiejskich w warunkach gospodarki rynkowej.

Integracja z Unią Europejską i wsparcie finansowe polskiego rolnictwa w ramach Wspólnej Polityki Rolnej poprawiło sytuację dochodową gospodarstw domowych rolników. Potwierdziły to również moje badania, ale jednocześnie wykazały znaczne dysproporcje dochodowe między poszczególnymi grupami gospodarstw domowych rolników, które różnicował obszar użytków rolnych, struktura produkcji, struktura demograficzna oraz źródła dochodów. Dopiero analiza według takiego rozkładu pozwala na pokazanie faktycznych zmian do-

chodów i wydatków w rodzinach rolniczych. Dochody gospodarstw domowych rolników wzrosły, ale poziom i dynamika wzrostu była różna w poszczególnych grupach gospodarstw, zwłaszcza rozpatrywanych w rozkładzie według wielkości obszaru. Następstwem wzrostu dochodów gospodarstw domowych rolników była poprawa ich sytuacji społecznej. Rodziny rolnicze w szerszym zakresie zaczęły korzystać z dóbr wyższego rzędu, co wcześniej było udziałem głównie ludności miejskiej. Gospodarstwa domowe rolników „nadrabiały” chociaż częściowo „zaległości” głównie w realizacji potrzeb nieżywnościowych w porównaniu z pozostałymi grupami zawodowymi gospodarstw, m.in. uzupełniały wyposażenie swoich mieszkań w dobra nowoczesne.

W celu zbadania siły wpływu czynników kształtujących dochody w gospodarstwach domowych rolników, obliczyłam zależności korelacyjne między grupą dochodów w gospodarstwie domowym rolników a ważniejszymi czynnikami sprawczymi, jak *ziemia*, *praca* i *wykształcenie*.

Analiza wieloczynnikowa wykazała dodatni i silny związek *powierzchni gospodarstwa*, *liczby osób pracujących* oraz *poziomu wykształcenia* z dochodem rozporządzalnym gospodarstw domowych rolników. W okresie po akcesji miało miejsce niewielkie zmniejszanie się oddziaływania czynnika *ziemia* i czynnika *praca* w powstawaniu wybranych dochodów, przy jednoczesnym wzroście oddziaływania czynnika *wykształcenie* na generowanie dochodów.

Z zależności korelacyjnych wynika, iż *powierzchnia gospodarstwa* miała największy pozytywny wpływ na poziom dochodu z rolnictwa, na co znaczący wpływ miało uzależnienie wielkości dopłat od powierzchni upraw. Po akcesji wzrosło znaczenie płatności obszarowych i pozostałych dopłat w czynniku obszarowym a tym samym w kształtowaniu sytuacji dochodowej gospodarstw domowych rolników. Dopłaty znacząco podnosiły poziom dochodu, jaki można było uzyskać z pracy na roli i stanowiły istotną część ogólnego budżetu rodziny, zwłaszcza użytkującej gospodarstwo o dużym obszarze. Zmniejszyła się natomiast istotność związku *powierzchni* z dochodem z pracy na własny rachunek oraz z pracy najemnej.

Natomiast *ogólna liczba osób pracujących*, wykazywała najsilniejsze oddziaływanie na generowanie dochodów z pracy najemnej. Można przypuszczać, że jeśli w rodzinie przybywa osób pracujących, to są to głównie osoby zatrudnione najemne poza rolnictwem. Zwiększenie *liczby pracujących* w rodzinie miało niewielkie znaczenie dla generowania dochodów z pozostałych źródeł, jak z rolnictwa i z pracy na własny rachunek.

Okres po akcesji był okresem wzrostu znaczenia wpływu *wykształcenia*, głównie *wyższego*, na poprawę dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych rolników, przede wszystkim zaś dochodów z rolnictwa. Potwierdza to zapotrzebowanie na wzrost poziomu wiedzy w sektorze rolnictwa, ponieważ *wykształcenie* (zwłaszcza wyższe), zwiększa skłonność do mobilizacji społecznej przez co staje się ważnym czynnikiem rozwoju i poprawy dochodów ludności. W tym zakresie rodziny rolników mają jeszcze wiele do nadrobienia, gdyż, jak podaje się w literaturze przedmiotu, lukę edukacyjną ludności rolniczej w porównaniu do ludności nierolniczej określa się na 3-4 lata. W całym okresie utrzymywała się wysoka i dodatnia korelacja *wykształcenia* na każdym poziomie z dochodem z pracy najemnej.

Przeprowadziłam także obliczenia elastyczności na bazie regresji wieloczynnikowej. Elastyczność dochodowa popytu w ujęciu wieloczynnikowym została wykonana z rozkładem

statystycznym dochodów na poziomie: min.,  $Q_1$ ..., mediana, średnio,  $Q_5$ ..., max.. Przedstawiłam dwa modele zależności czynnikowej popytu ogółem (WO) oraz popytu na żywność (WZ) w gospodarstwach domowych rolników względem zmieniających się czynników wpływających na popyt. W modelu (WO) najbardziej oddziałującymi czynnikami na zmiany popytu na dobra ogółem są *dochody ogółem i dochody rolnicze*. Z kolei najniższy poziom wrażliwości popytu występuje przy zmianach *dochodów ze świadczeń społecznych*. Podobnie w modelu (WZ) najbardziej oddziałującymi czynnikami na zmiany popytu na żywność są również *dochody ogółem i dochody rolnicze*, chociaż na niższym poziomie niż w modelu (WO). Natomiast najniższy poziom wrażliwości w popycie żywności występuje przy zmianach dochodów ze świadczeń społecznych oraz dochodów z samozaopatrzenia. Uzyskane przeze mnie wyniki badań nad elastycznością stanowią materiał badawczy do dalszych analiz prognostycznych na żywność względem wybranych czynników sprawczych.

W prezentowanej publikacji dokonałam także oceny poziomu zaspokojenia potrzeb z zastosowaniem analizy wskaźników elastyczności dochodowej popytu. Szczególną uwagę zwróciłam na potrzeby nieżywnościowe, ponieważ w krajowej literaturze przedmiotu, w przeciwieństwie do badania elastyczności dochodowej popytu na podstawowe artykuły żywnościowe, mało jest informacji na temat badania dochodowej elastyczności popytu na dobra i usługi nieżywnościowe. Moje obliczenia wskaźników elastyczności popytu na dobra i usługi nieżywnościowe w podziale wg struktury wydatków we wszystkich podstawowych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych prowadzących budżety rozszerzają dotychczasowy stan wiedzy na temat zachowania się gospodarstw domowych pod względem zaspakajania potrzeb na dobra i usługi nieżywnościowe w miarę wzrostu dochodów. Zdaję sobie jednak sprawę, że interpretacja wyników nie jest prosta, wymaga dużej ostrożności, chociażby ze względu na właściwy dobór metody badawczej oraz ograniczone możliwości porównania z wynikami innych badań.

Wskaźniki dochodowej elastyczności popytu na żywność i napoje bezalkoholowe oraz na wydatki na dobra i usługi pozażywnościowe wykazywały wartości dodatnie we wszystkich społeczno-ekonomicznych grupach gospodarstw, co oznacza, że niezależnie od statusu zawodowego lub społecznego, wraz ze wzrostem dochodów rośnie popyt na podstawowe grupy potrzeb tak żywnościowych, jak i nieżywnościowych. Wartości wskaźników elastyczności na żywność były niższe niż na towary i usługi nieżywnościowe, które cechowała silna elastyczność. Potrzeby żywnościowe wykazują więc niższą wrażliwość na wzrost dochodów niż potrzeby nieżywnościowe.

W okresie po akcesji w gospodarstwach domowych zaszły zróżnicowane zmiany wrażliwości wydatków na dochody. Wyodrębniłam dwie grupy zmian. Pierwsza, to zmniejszenie się przeciętnych wartości wskaźników elastyczności dochodowej popytu na żywność a wzrost na potrzeby nieżywnościowe. Takie zmiany cechowały gospodarstwa o niskich dochodach (w tym rolników). Można sugerować iż prawdopodobnie w tej grupie gospodarstw nastąpiło zaspokojenie potrzeb żywnościowych na akceptowalnym przez tę grupę poziomie i wzrost dochodu pozwalał na realizację dóbr i usług wyższego rzędu. Druga zmiana to spadek wrażliwości wydatków na zmiany dochodów na cele nieżywnościowe a wzrost na żywność. Takie zmiany cechowały gospodarstwa o najwyższych dochodach, tj.

pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych. Przypuszczalnie rodziny najzamożniejsze zaspokoili w analizowanym okresie potrzeby pozażywnościowe na akceptowalnym przez siebie poziomie i wraz z poprawą swojej sytuacji materialnej zaczęły przywiązywać większą wagę do jakości spożywanej żywności, o bardziej zróżnicowanym asortymencie, droższej, ekologicznej itp.

W okresie po akcesji w gospodarstwach domowych rolników (w każdej grupie zamożności) nastąpił spadek wartości wskaźników elastyczności dochodowej popytu na prawie wszystkie grupy potrzeb. Pozwala to wnioskować o poprawie ich ekonomicznej dostępności. Część dóbr i usług (użytkowanie i wyposażenie mieszkania oraz łączność), które przed integracją stanowiły potrzeby wyższego rzędu, zwłaszcza dla najuboższych, po kilku latach po akcesji zostały zaliczone do potrzeb podstawowych, a więc ich ekonomiczna dostępność dla rodzin rolniczych oraz poziom zaspokojenia zwiększyła się.

Mimo poprawy, nadal w gospodarstwach domowych rolników utrzymuje się wysoka wrażliwość wydatków na wzrost dochodów w przypadku takich potrzeb, jak rekreacja i kultura, edukacja oraz zdrowie. Z dużym prawdopodobieństwem można wskazać, iż zaspokojenie potrzeb ważnych dla prawidłowego psychofizycznego rozwoju człowieka jest w tych gospodarstwach niezadowalające. Taki stan rzeczy może wynikać także z niewłaściwej rangi nadawanej w rodzinach rolników tym grupom potrzeb lub niedoceniań ich znaczenia w rozwoju, zwłaszcza społecznym jednostki i rodziny, ale także z przyczyn subiektywnych.

Moje badania potwierdziły, iż przystąpienie naszego kraju do Unii Europejskiej miało wpływ na zmianę struktury dochodów rozporządzalnych rodzin utrzymujących się głównie z pracy na roli. W ogólnym budżecie gospodarstwa domowego rolników utrwała się tendencja spadku udziału dochodów z rolnictwa oraz ze świadczeń społecznych i socjalnych przy jednoczesnym zwiększaniu się roli dochodów z pracy najemnej poza rolnictwem. Znaczenie zarobkowania poza rolnictwem w kształtowaniu dochodów rodziny rolniczej rośnie wraz ze zmniejszaniem się obszaru użytkowanego gruntu.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, iż rynek deprecjonuje sektory słabsze ekonomicznie, w tym także rolnictwo. Mechanizm rynku działa na niekorzyść tzw. sektorów surowcowych, a jednocześnie – na korzyść sektorów przetwórstwa. Najwięcej korzyści z tytułu wytworzonej wartości dodanej podczas procesu produkcji czerpią ci, którzy są najbliżej odbiorcy finalnego, gdyż mają największy wpływ na końcową cenę. Dlatego rolnicy, jako producenci surowców, potrzebują nowych form adaptacji z otoczeniem, aby mogli w jak najszerszym zakresie korzystać z wartości dodanej swojej produkcji. W ten proces adaptacyjny wpisują się już wielofunkcyjność i wielozawodowość gospodarstw. Pozwala to wprawdzie na uzupełnianie dochodów z gospodarstwa rolnego zarobkowaniem poza rolnictwem, jednak wobec deficytu pozarolniczych miejsc pracy staje się to coraz trudniejsze. Nie rozwiązuje także kwestii niskich dochodów uzyskiwanych przez rolników (głównie gospodarujących na małym i średnim obszarze) za sprzedane surowce rolne. Brakuje ogniw rozszerzającego udział rolnika na dalsze etapy produkcji, tak aby miał on udział w wartości dodanej sprzedawanych przez siebie surowców rolnych.

W pracy wskazuję, iż taką rolę mogłaby spełniać powołana przez rolników-producentów „własna” jednostka. Mogłaby ona być zorganizowana w oparciu o tradycyjną przedwojenną

polską spółdzielczość lub na wzór spółdzielni, które funkcjonują w krajach Europy Zachodniej (np. Austria, Niemcy, Włochy). Tego typu spółdzielnie zajmują się skupem od swoich członków surowców, ich przechowaniem, przetworzeniem lub przygotowaniem do zbytu (np. opakowaniem jednostkowym) a następnie dystrybucją i sprzedażą. Końcowe rozliczenie finansowe z dostawcami-członkami spółdzielni następuje po sprzedaży gotowych artykułów, co pozwala rolnikowi czerpać korzyści z wartości dodanej powstałej podczas procesu przetwórstwa i dystrybucji. Poza dochodami ze sprzedaży produkcji rolniczej gospodarstwo domowe rolników może czerpać dochody także z wielu innych źródeł, jak m.in. z samozaopatrzenia, agroturystyki, dopłat, świadczeń, usług, czy pracy najemnej. Takie **wielodochodowe gospodarstwo domowe rolników**, będące, podobnie jak w połączeniach hybrydowych, formą zarabkowania z różnych kompatybilnych źródeł może być kluczem do uzyskiwania przez rolników, zwłaszcza gospodarujących na małym lub średnim obszarze, dochodów pozwalających na stabilne utrzymanie, rozwój i wypoczynek, bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania.

Idea wprowadzonego przeze mnie pojęcia **gospodarstwa wielodochodowego** stanowi przyczynek do dalszych, bardziej szczegółowych badań, gdyż prawdopodobnie dopiero gospodarstwa domowe rolników o charakterze wielodochodowym byłyby w gospodarce rynkowej jednostkami konkurencyjnymi i mogłyby zapewnić rodzinom rolników warunki życia na poziomie porównywalnym z pozostałymi grupami zawodowymi gospodarstw domowych. Gospodarstwa wielodochodowe rolników dają większą możliwość samoregulacji, a zwłaszcza adaptacji do zmieniającej się sytuacji gospodarczej tak lokalnie, jak i globalnie. Taka forma organizacji gospodarstwa może być przyczynkiem kurczenia się sfery ubóstwa na wsi i jej marginalizacji oraz mieć decydującą rolę w zapobieganiu wyludniania się obszarów wiejskich i zachowaniu tradycji kulturowych. Jest to istotne przede wszystkim ze względu na znaczące rozdrobnienie obszarowe gospodarstw rolnych (nie tylko w Polsce, ale i w wielu nowych krajach UE), które wobec niskiej dynamiki zmian struktury agrarnej nabiera cech stabilności.

\* \* \*

Monografia pt. **Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej** poszerza zakres wiedzy na temat przyczyn i konsekwencji różnicowania ekonomicznego i społecznego ludności Polski. Wnosi bogaty materiał empiryczny i literaturowy. Wzbogaca badania naukowe; na to składa się m.in. obszerny przegląd sytuacji dochodowej społeczeństwa w teorii ekonomii oraz polityki dochodowej w rolnictwie polskim. Uzupełnia lukę w zakresie badań elastyczności dochodowej popytu na dobra i usługi nieżywnościowe w rozkładzie pokazywanym sporadycznie w literaturze krajowej, wprowadza nowe pojęcie gospodarstwa wielodochodowego oraz jego ramę. Idea wielodochodowości gospodarstw rolników (zwłaszcza użytkujących grunty o małym lub średnim obszarze) wnosi nowe elementy do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i wielozawodowości rodzin rolników.

Publikacja stanowi także nowe spojrzenie na rodzinę rolniczą poprzez jej personalizację. Podkreśla ubóstwo materialne jako jedną z podstawowych przyczyn ubóstwa społecznego. Zwraca uwagę na konieczność rozpatrywania sytuacji ekonomicznej i społecznej ludności

nie tylko w skali przeciętnej ale także w poszczególnych rozkładach. Weryfikuje wiele uogólnień i mitów na temat faktycznej sytuacji dochodowej rodzin utrzymujących się z rolnictwa.

Wyniki przedstawionych przeze mnie badań mają także wymiar praktyczny i mogą stanowić potwierdzony naukową analizą wkład w procesie tworzenia polityki dochodowej w rolnictwie i jego otoczeniu oraz wnosić wkład do dyskusji na temat przyszłości WPR, zwłaszcza w kwestii sprawiedliwej dystrybucji wsparcia gospodarstw rolników o różnym stopniu powiązania z rynkiem.

## 5. OMÓWIENIE POZOSTAŁYCH OSIĄGNIĘĆ NAUKOWO-BADAWCZYCH

Moja dotychczasowa praca naukowo-badawcza została udokumentowana 150 autorskimi i współautorskimi opracowaniami i artykułami, w tym 26 powstało przed doktoratem, zaś 124 po obronie pracy doktorskiej (w tym: 12 zostało wydanych w języku angielskim, 3 w ukraińskim, 2 w bułgarskim, 1 w niemieckim, 1 w serbskim).

W opracowaniach powstałych **po obronie rozprawy doktorskiej** w 93 jestem jedynym autorem, a w 31 współautorem. Zespołowy charakter niektórych moich prac wynikał z realizowanej w IERiGŻ tematyki badawczej w ramach zadań statutowych Zakładu oraz Programów Wieloletnich, a także w efekcie nawiązania współpracy naukowej z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami naukowymi.

### Indeksy cytowań

|           | Wszystkie | Od 2008 r. |
|-----------|-----------|------------|
| Cytowania | 108       | 66         |
| h-indeks  | 6         | 5          |
| 10-indeks | 3         | 2          |

Źródło: Obliczenia własne, e-strona: Barbara Chmielewska – Cytowania w Gogle Scholar.

Prace publikowałam w macierzystym wydawnictwie Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, m.in. jako:

- Studia i Monografie; Raporty Komunikaty Ekspertyzy;
- Raporty Programów Wieloletnich, a także
- w wydawnictwach Wyższych Uczelni w kraju (m.in. SGGW, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Uniwersytet Szczeciński, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu);
- w wydawnictwach Wyższych Uczelni za granicą (Narodowy Uniwersytet Technologii Żywności – National University of Food Technology, Kijów, Ukraina; Uniwersytet Rolniczy – Agricultural University, Plovdiv, Bułgaria; Uniwersytet Rolniczo-Ekonomiczny – Institute of Agricultural Economics, Belgrad, Serbia).

Publikowałam także artykuły:

- w czasopiśmie naukowych, jak: Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, Ekonomista, Handel Wewnętrzny, Wiadomości Statystyczne, Przemysł Spożywczy;
- w pokongresowych wydawnictwach Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu (SERiA);

- w czasopismach naukowych zagranicznych, jak m.in. Ukrainian Food Journal, Actual Problems of Economics, Naukowi Prace Narodowego Uniwersytetu Technologii Żywności w Kijowie (Scientific Works of National University of Food Technologies), Economics & Sociology, Journal of International Studies, Agricultural Science, Fachzeitung des Bundesministeriums für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft.

Wykaz publikacji przedstawiam w załącznikach 1 i 2 a ich strukturę w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba autorstwa, współautorstwa, redakcji, współredakcji monografii, raportów, artykułów, ekspertyz, recenzji i innych publikacji

| Wyszczególnienie                                                                  | Liczba     |
|-----------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>przed doktoratem</b>                                                           |            |
| Autorstwo publikacji                                                              | 13         |
| Współautorstwo monografii                                                         | 4          |
| Współautorstwo w pracach pozostałych                                              | 9          |
| w tym niepublikowanych (maszynopis)                                               | 6          |
| <b>Razem</b>                                                                      | <b>26</b>  |
| <b>Rozprawa doktorska</b>                                                         |            |
| <b>po doktoracie</b>                                                              |            |
| Autorstwo monografii                                                              | 5          |
| Współredakcja monografii                                                          | 4          |
| Autorstwo rozdziałów w monografiach i innych naukowych wydawnictwach książkowych  | 24         |
| w tym w druku                                                                     | 3          |
| Współautorstwo rozdz. w monografiach i innych naukowych wydawnictwach książkowych | 3          |
| Autorstwo Raportów PW                                                             | 2          |
| Redakcja Raportów PW                                                              | 3          |
| Autorstwo rozdziałów w Raportach PW                                               | 12         |
| Współautorstwo rozdziałów w Raportach PW                                          | 7          |
| Współpraca w Raportach PW                                                         | 2          |
| Autorstwo artykułów w czasopismach i innych wydawnictwach naukowych               | 28         |
| w tym: w druku                                                                    | 1          |
| Współautorstwo artykułów w czasopismach i innych wydawnictwach naukowych          | 6          |
| w tym: w druku                                                                    | 1          |
| Artykuły publikowane w prasie                                                     | 7          |
| Pozostałe prace niepublikowane, ekspertyzy, recenzje, materiały szkoleniowe       | 23         |
| <b>Razem</b>                                                                      | <b>124</b> |
| <b>Razem przed i po doktoracie</b>                                                | <b>150</b> |

Źródło: Załącznik nr 1 oraz Załącznik nr 2.

### 5.1. Działalność naukowo-badawcza według obszarów tematycznych:

W pracy naukowej zajmowałam się początkowo zagadnieniami ekonomiki konsumpcji (w tym spożycia żywności), a następnie zagadnieniami dotyczącymi strategii rozwoju ob-

szarów wiejskich oraz sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych, szczególnie rodzin rolniczych w okresie transformacji gospodarki w Polsce oraz po integracji naszego kraju z Unią Europejską. W moich badaniach można wskazać trzy wiodące grupy tematyczne:

1. Konsumpcja żywności i bezpieczeństwo żywnościowe;
2. Rozwój obszarów wiejskich;
3. Gospodarstwa domowe rolników – kwestie ekonomiczne i społeczne.

Podstawowy materiał empiryczny do moich badań stanowiły początkowo wyniki rachunkowości rolnej, natomiast w późniejszym okresie i obecnie dane statystyki masowej GUS – głównie budżetów gospodarstw domowych.

### **Ad. 1. Konsumpcja żywności i bezpieczeństwo żywnościowe**

W Zakładzie Polityki Wyżywienia IERiGŻ zajmowałam się tematyką spożycia podstawowych produktów żywnościowych w rodzinach rolników indywidualnych w oparciu o dane rachunkowości rolnej, rozszerzone potem na gospodarstwa domowe rolników, prowadzące budżety gospodarstw domowych. W moich badaniach skupiałam się na dwóch kwestiach charakterystycznych dla wzorca spożycia żywności rodzin rolniczych, mianowicie na samozaopatrzeniu i sezonowości. Miały one istotny wpływ na wzorzec wyżywienia rolników, kształtowały nawyki i postawę konsumencką, różniącą się znacznie od wzorców spożycia rodzin nierolniczych. W miarę rozszerzania się oferty asortymentowej w handlu detalicznym oraz zmian w strukturze pozyskiwania dochodów przez członków gospodarstwa domowego rolników malało znaczenie samozaopatrzenia i sezonowości. Wzorzec konsumpcji rolników upodabniał się do wzorca konsumpcji rodzin utrzymujących się ze źródeł nierolniczych. Wyniki badań opublikowałam w samodzielnych publikacjach, głównie w wydawnictwach IERiGŻ w serii: *Komunikaty Raporty Ekspertyzy* oraz w wyd. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* (m.in. poz. 2, 3, 6, 19 w Załączniku nr 1). Kwestie związane z samozaopatrzeniem gospodarstw domowych prezentowałam także w referacie wygłoszonym na Międzynarodowym Kongresie – *Kongres 2000*, który odbył się w Warszawie w 2000 r. (poz. 1 w Załączniku nr 4). Referat został opublikowany przez SGGW w materiałach pokongresowych (poz. 13 w Załączniku nr 2).

Kwestie samozaopatrzenia rozpatrywane początkowo tylko w odniesieniu do spożycia żywności w rodzinach rolniczych rozszerzyłam w następnych latach o samozaopatrzenie ogółem w rolnictwie. W monografii pt. *Samozaopatrzenie w rolnictwie*, poświęconej tym zagadnieniom (poz. 3 w Załączniku nr 2; koncepcja oraz wykonanie wskazanej monografii jest moim, autorskim, samodzielnym wkładem do nauki) przeanalizowałam proces ewolucji rolnictwa i gospodarstw rolniczych od gospodarstwa samozaopatrzeniowego do oddzielenia gospodarstwa produkcyjnego i domowego oraz zmiany poziomu i struktury nakładów środków własnych gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną. Wskazałam na wady i zalety samozaopatrzenia oraz przeanalizowałam czynniki je kształtujące. Zagadnienia dotyczące samozaopatrzenia w rolnictwie i gospodarstwach domowych są tematem rzadko poruszonym w analizach naukowych. Prowadzone przeze mnie badania przyczyniły się do wypełniania częściowo luki w tym zakresie. Stanowiły także przyczynek do rozszerzenia badań związanych z tym tematem.

Swoje prace z zakresu konsumpcji prowadziłam początkowo w oparciu o dane empiryczne dotyczące rodzin rolniczych. W kolejnych latach rozszerzyłam je na pozostałe grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych, co umożliwiło analizę tematyki w skali krajowej. Wynikało to m.in. z zapotrzebowania na naukowe analizy dotyczące bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Pracując w zespole kierowanym przez prof. W. Michnę uczestniczyłam m.in. w badaniach, dotyczących samowystarczalności żywnościowej Polski oraz perspektywy przyszłego poziomu konsumpcji wynikającego z prognoz popytu i zaleceń żywieniowych. Tematyka ta znalazła odzwierciedlenie głównie w monografiach, których byłam współautorem (poz. 14 oraz Raportach dla MRiGŻ – poz. 20, 21 w Załączniku nr 1). Jestem również współautorem (z B. Gulbicka i L. Talma) rozdziału pt.: *Analiza spożycia w gospodarstwach chłopskich w układzie przestrzennym*, [w:] B. Gulbicka, 1990: *Spożycie w rodzinach chłopskich*. Za tę pracę otrzymałyśmy nagrodę zbiorową II stopnia Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (1990) (poz. 15 w Załączniku nr 1).

Rozszerzeniem podejmowanych badań związanych z bezpieczeństwem żywnościowym kraju i bezpieczną żywnością był mój udział w dwóch projektach badawczych, kierowanych przez prof. W. Michnę. Były to: (1) *Proekologiczne zorientowanie polityki rolnej w Polsce na przełomie XX i XXI wieku* (1993) oraz (2) *Studia nad założeniami do polityki wyżywienia w Polsce*, (1996-1997). Efektem badań były głównie publikacje współautorskie, jak m.in. poz. 22 w Załączniku nr 1; przede wszystkim zaś współautorstwo w monografiach pt.: *Raport o tendencjach zmian oraz stanie wyżywienia społeczeństwa w latach 1980-1991*, (poz. 16 w Załączniku nr 1) oraz *Analiza stanu wyżywienia i bezpieczeństwa żywnościowego Polski* (poz. 17 w Załączniku nr 1), a także studium pt.: *Perspektywy produkcji żywności do 2005 r. wynikające z prognoz popytu i zaleceń żywieniowych* (poz. 26 w Załączniku nr 1). W publikacjach wskazywano na popyt na żywność jako podstawowy wyznacznik rozwoju produkcji rolniczej i żywności. Zależy on od realnych dochodów ludności i preferencji konsumentów i wskazuje ukierunkowanie polityki państwa w dziedzinie rolnictwa i przemysłu spożywczego. W swoich publikacjach z tej tematyki podkreślałam potrzebę analizy bezpieczeństwa żywnościowego również na poziomie gospodarstwa domowego. Wyrazem tego były moje autorskie publikacje, m.in.: *Bezpieczeństwo żywnościowe na poziomie domowego gospodarstwa rolników* oraz *Bezpieczeństwo żywnościowe gospodarstw domowych rolników* (poz. 8 i 9 w Załączniku nr 1).

Wiedzę z zakresu bezpieczeństwa żywnościowego kraju i bezpiecznej żywności pogłębiłam biorąc udział w konferencji nt. proekologicznego zorientowania polityki rolnej, która odbyła się w Stuttgarcie (RFN, 1992). Po konferencji opublikowałam artykuł pt.: *Podatek wymuszający ochronę ekosystemów żywicielskich i żywności na przykładzie Niemiec*, (poz. 7 w Załączniku 1). Pozyskałam materiały źródłowe na temat wprowadzanego w RFN podatku ekologicznego, jako jednego z instrumentów ekonomicznych mających na celu ochronę środowiska naturalnego. Na ten temat było jeszcze niewiele informacji w naszej literaturze. Moja publikacja nt. podatku ekologicznego stanowiła bogate źródło danych empirycznych i wносиła nową wartość dla rozwijającej się proekologicznej polityki w sektorze rolno-żywnościowym.

Badania z zakresu konsumpcji żywności, w których uczestniczyłam, miały wymiar naukowy i praktyczny. Były to analizy przyczynowo-skutkowe z wykorzystaniem metod statystycznych i ekonometrycznych, oparte na teoriach naukowych. Stanowiły przesłanki dla jedno-

stek decyzyjnych w procesie tworzenia i wdrażania polityki żywienia oraz bezpieczeństwa żywnościowego kraju i grup społecznych. Wzbogaciły, a w wielu przypadkach wypełniły lukę w statycznej i dynamicznej analizie poziomu spożycia w różnych przekrojach: demografii, dochodów, wydatków, hierarchii i potrzeb konsumpcyjnych, co pozwoliło nie tylko na uchwycenie różnic występujących w podstawowych grupach gospodarstw domowych, ale przede wszystkim na wskazanie prawidłowości ekonomicznych konsumpcji w rodzinach rolników, a także interpretację zjawisk i współzależności cechujących rynek żywnościowy.

Zwieńczeniem moich badań w tej tematyce była rozprawa doktorska pt. **Spożycie żywności w rodzinach rolników indywidualnych** (poz. 27 w Załącznik nr 1) oraz opublikowana na jej podstawie monografia pt. **Spożycie żywności w gospodarstwach domowych rolników** (poz. 1 w Załącznik nr 2).

Dorobek wydawniczy badań z zakresu konsumpcji i bezpieczeństwa żywnościowego kraju, poza rozprawą doktorską stanowi 26 pozycji, z których 13 jest napisanych samodzielnie; w 4 jestem współautorem monografii (Załącznik nr 1).

W okresie przedakcesyjnym, będącym okresem przygotowywania się sektora rolno-żywnościowego do integracji z Unią Europejską, podjęłam współpracę z Centrum Naukowo-Wdrożeniowym SGGW w ramach programu Phare i włączyłam się w prace obejmujące analizy prawodawstwa unijnego i polskiego pod kątem ich porównania, wykazania różnic i możliwości implementacji z prawodawstwem krajowym. Efektem była publikacja pt. *Rynek cukru* (poz. 64 w Załączniku nr 2) oraz ekspertyzy (poz. 1, 2, 3, 6, 8 w Załączniku nr 2 w części „Prace niepublikowane, ekspertyzy”).

## Ad. 2. Rozwój obszarów wiejskich

Skala zróżnicowania sytuacji ekonomicznej i społecznej między wsią a miastem, między rodzinami utrzymującymi się z rolnictwa a pozyskującymi dochody głównie ze źródeł poza rolnictwem, przyczyniła się do rozszerzenia moich zainteresowań na zagadnienia związane z rozwojem obszarów wiejskich. Wynikało to także z uczestniczenia przez ze mnie w badaniach realizowanych w IERiGŻ w ramach Programów Wieloletnich:

- 2005-2009, w zadaniu badawczym pt: *Zasięg zmian i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, kierowanym przez prof. dr hab. W. Michnę;
- 2011-2014, w zadaniu badawczym pt. *Analiza instrumentów polityki strukturalnej i regionalnej mających wpływ na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich* (kierowanym przez dr A. Wasilewskiego).

Według kryterium administracyjnego obszary wiejskie stanowią 93% powierzchni naszego kraju; zamieszkuje je ponad 14 mln ludności (ok. 36% społeczeństwa kraju). Czyni to m.in. zagadnienia związane z obszarami wiejskimi ważnymi i ciągle aktualnymi. Jest to jednak kategoria bardzo rozległa i wewnętrznie zróżnicowana.

Głównym czynnikiem określającym szanse i możliwości rozwoju obszarów wiejskich jest ich rozbudowa infrastrukturalna i instytucjonalna. Analizę tych zagadnień i wynikające z niej wnioski przedstawiłam przede wszystkim w raportach Programu Wieloletniego w publikacjach samodzielnych i we współautorstwie, m.in. w poz. 51, 57, 60 w Załączniku nr 2. Przeprowadzone badania wskazują na doniosłą rolę instrumentów WPR w kształtowaniu sy-

tuacji ekonomicznej i społecznej na obszarach wiejskich. Kluczowe znaczenie ma przede wszystkim tworzenie warunków do powstawania pozarolniczych miejsc pracy, m.in. poprzez kompleksowe wsparcie przedsiębiorczości, rozwój MŚP, wspieranie transferu wiedzy i poprawę podstawowych usług, pomoc w różnicowaniu działalności gospodarczej, poprawę jakości kapitału ludzkiego.

Moje badania z zakresu ekonomicznych i społecznych przemian na polskiej wsi koncentrowały się na wypracowaniu realnych wskazówek i zaleceń dla strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w oparciu o naukowe analizy, które stanowiły podstawę do opracowania strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w skali kraju i dla 16 województw. Uwzględniały one nowe uwarunkowania, jakie wynikały z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej i wносиły nowe wartości do teorii polityki rolnej. Wymiernym tego wyrazem są przede wszystkim moje publikacje wydane jako Raporty z Programu Wieloletniego (2005- - 2009). Zawierają one ocenę stanu i analizę sytuacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich, a przede wszystkim rekomendacje dla samorządów opracowujących strategię rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w swoich rejonach [m.in.: poz. 41, 42, 52, 53 (dotyczy przede wszystkim zmian w sektorze rolno-spożywczym); poz. 49, 55, 59 (zmiany funkcji gospodarstw rolników indywidualnych); poz. 48, 54 (odnowa wsi) w Załączniku nr 2). Tematyce rolnictwa w strukturach europejskich poświęcona była także konferencja naukowa pt.: *Rolnictwo polskie w strukturach europejskich*, w której czynnie uczestniczyłam (poz. 2 w Załączniku nr 5 w części: „Udział w wybranych konferencjach krajowych”). Po konferencji opublikowałam w Zagadnieniach Ekonomiki Rolnej sprawozdanie z tej konferencji pt.: *Rolnictwo polskie w strukturach europejskich* (poz. 64 w Załączniku nr 2).

W swoich badaniach odnoszących się do ekonomicznej i społecznej sytuacji na obszarach wiejskich szczególną uwagę skierowałam na problemy województwa mazowieckiego. Jest to wyjątkowe województwo, z uwagi na lokalizację na jego terenie największej aglomeracji miejskiej – stolicy. Rzutuje to na kształtowanie się rynku pracy na obszarach wiejskich, sprzyja rozwojowi głównie terenów blisko metropolii i przyczynia się do wyludniania terenów od niej oddalonych. Problemom strategii rozwoju województwa mazowieckiego poświęcone są m.in. raport pt.: *Strategiczne cele rozwoju województwa mazowieckiego* (poz. 43 w Załączniku nr 2; koncepcja oraz wykonanie wskazanej publikacji jest moim, autorskim, samodzielny wkładem do nauki) oraz raporty: poz. 40, 44, 47 w Załączniku nr 2. Badania z zakresu strategii rozwoju województwa mazowieckiego wzbogaciłam rozpoznaniem, jak te zagadnienia rozwiązywane są w województwach stołecznych w krajach unijnych. W tym celu nawiązałam kontakt z Federalnym Ministerstwem Rolnictwa i Leśnictwa, Środowiska i Gospodarki Wodnej (Bundesministerium für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft) w Wiedniu, Federalnym Ministerstwem Żywności, Rolnictwa i Ochrony Konsumenta (Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz) w Berlinie oraz z Ministerstwem Rozwoju Obszarów Wiejskich, Środowiska i Ochrony Konsumentów Regionu Brandenburgia (Ministerium für Ländliche Entwicklung, Umwelt und Verbraucherschutz des Landes Brandenburg) w Poczdamie (Załącznik nr 6). Odbyte tam spotkania i przeprowadzone konsultacje z przedstawicielami ministerstw, a przede wszystkim pozyskane materiały źród-

dłowe pozwoliły na poszerzenie wiedzy odnośnie instrumentów WPR oraz ich wykorzystanie w warunkach polskich.

Strategicznym celem rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich poświęcone były także ogólnokrajowe: konferencja i trzy seminaria (poz. 3, 4, 5, 6 w Załączniku nr 4), których organizatorami był zespół realizujący zadanie badawcze PW pt. *Zasięg zmian i konsekwencje zróżnicowania funkcji gospodarstw rolnych w ujęciu przestrzennym*, (prof. W. Michna, dr B. Chmielewska, dr A. Mierosławska). Na konferencji i seminariach wygłosiłam referaty (poz. 6, 10, 14, 23 w Załączniku nr 4).

Wizja nowoczesnej wsi polskiej oraz przyszłość rodzin rolniczych stały się podstawą poszerzenia moich badań o kraje unijne. Pozwoliło to na poznanie działań i efektów odnośnie rozwoju obszarów wiejskich w krajach o wyższym poziomie rozwoju gospodarczego niż w Polsce oraz przyczyn zróżnicowania. W tym celu nawiązałam kontakty naukowe z ośrodkami naukowymi i doradczymi w krajach Unii Europejskiej m.in. z Instytutem Ekonomiki Rolnictwa w Wiedniu (Bundesanstalt für Agrarwirtschaft - AWI) oraz Europejskim Stowarzyszeniem na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi w Wiedniu (Europäische Landentwicklung und Dorferneuerung, ARGE).

Zorganizowałam także dwa wyjazdy studyjne:

- jeden do Holandii, gdzie odbyło się spotkanie z doradcami ds. rolnictwa w oddziale Zeeland Land- en Tuinbouworganisatie w Goes (gmina Tholen), zrzeszonymi w Południowej Organizacji Rolnictwa i Ogrodnictwa (Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie, ZLTO). W czasie pobytu w Holandii miałam możliwość poznać kilka typów gospodarstw (rolne, ogrodnicze), poznać problemy z jakimi borykają się holenderscy producenci. Dotyczą one w głównie trudności ze sprzedażą produkcji oraz pozyskiwaniem pracowników do pracy w rolnictwie;
- drugi do Brukseli (Belgia), gdzie uczestniczyłam w spotkaniach konsultacyjnych w: Komisji Europejskiej – w Dyrekcji Generalnej Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Dyrekcji Generalnej Polityki Regionalnej, a także w spotkaniu panelowym z posłami do Parlamentu Europejskiego w Brukseli, na którym przedstawiłam problemy rodzin rolników, zwłaszcza użytkowników gospodarstw rolnych o małym obszarze i wskazałam na potrzebę prowadzenia polityki uwzględniającej potrzeby małych gospodarstw.

Wyjazdy studyjne i przeprowadzone konsultacje dały mi możliwość pogłębienia wiedzy na temat sytuacji ekonomiczno-społecznej rodzin rolniczych i na obszarach wiejskich w krajach o wyższym niż w Polsce poziomie rozwoju gospodarczego oraz poznać efekty zróżnicowanych polityk w zakresie rolnictwa i terenów wiejskich, a zwłaszcza efekty realizowania programów odnowy wsi i ich znaczenie dla kształtowania sytuacji ekonomicznej i społecznej mieszkańców wsi (rolników i nierolników). Poznałam także najnowsze metody pracy w w/w instytucjach, zwłaszcza w zakresie konstruowania strategii rozwoju.

Problematykę rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce oraz w krajach unijnych i starających się o członkostwo w UE przedstawiłam m.in. w dwóch raportach PW, których jestem także redaktorem. Są to recenzowane monografie: (1) *Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce i w wybranych krajach europejskich (Ukraina, Francja, Holandia)*

oraz *Wybrane zagadnienia polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i na Ukrainie* (poz. 11 i 12 w Załączniku nr 2).

Zdobyte doświadczenie i pozyskaną wiedzę podczas pobytów w krajach unijnych miałam okazję przekazać na konferencjach, które odbyły się na Ukrainie, tj. w kraju kandydującym do Unii Europejskiej. Były to:

- w 2008 r. – Międzynarodowa Konferencja pt.: *Tworzenie jednolitej przestrzeni naukowej w Europie a rola nauk ekonomicznych* zorganizowana przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy, Narodowy Uniwersytet Ekonomiczny w Tarnopolu, na której miałam wystąpienie w części wprowadzającej oraz
- w 2009 r. – IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa połączona z warsztatami naukowymi pt.: *Implementacja programu „Partnerstwo Wschodnie” w Europie Środkowo-Wschodniej*, na której wygłosiłam referat pt.: *Rolnictwo i obszary wiejskie w okresie integracji europejskiej*, zorganizowana przez Kijowski Narodowy Uniwersytet Technologiczny w Kijowie i Centrum Badań Socjologicznych w Tarnopolu (poz. 22, 25 w Załączniku nr 4).

Wymiernym efektem badań z zakresu polityki rozwoju obszarów wiejskich poza raportami PW były referaty i wystąpienia na konferencjach oraz publikacje w materiałach konferencyjnych i naukowych seriach wydawniczych ośrodków naukowych w Szczecinie, Warszawie, Wrocławiu, Krakowie i Poznaniu. (Załącznik nr 2, Załącznik nr 4).

### **Ad. 3. Gospodarstwa domowe rolników – kwestie ekonomiczne i społeczne**

Prowadzenie przeze mnie badań z zakresu sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych rolników, wynikało przede wszystkim z realizacji zadań badawczych o tej tematyce w ramach badań statutowych w IERiGŻ w Zakładzie Ogólnej Ekonomiki pod kierunkiem, najpierw prof. dr hab. A. Wosia, a obecnie prof. dr hab. J.St. Zegara (załącznik nr 7). Impulsem podjęcia tej tematyki stały się rosnące w następstwie przemian ustrojowych i gospodarczych dysproporcje w poziomie zaspokajania potrzeb przez gospodarstwa domowe rolników w porównaniu z pozostałymi grupami zawodowymi i społecznymi gospodarstw domowych. Narastały zjawiska nierówności społecznych, niemal w każdej dziedzinie życia. Rozszerzała się sfera ubóstwa i postępował proces polaryzacji społecznej. Powiększał się dystans między ludźmi bogatymi a biednymi.

Transformacja gospodarcza i wprowadzenie w Polsce gospodarki rynkowej zmieniło uwarunkowania kształtowania sytuacji ekonomicznej i społecznej rodzin powiązanych z rolnictwem. Pojawiło się bezrobocie strukturalne, wzrosło bezrobocie ukryte na wsi. Wystąpił wysoki, odsetek młodych ludzi zbędnych w gospodarstwie swoich rodziców. Zagadnienia te były przedmiotem moich badań nt. bezrobocia na wsi w ramach projektu badawczego, pt. *Bezrobocie na wsi w 1995 roku*, finansowanego przez Komitet Badań Naukowych (poz. 2 w Załączniku nr 3). Realizacja projektu przyczyniła się do poznania i oceny sytuacji młodych ludzi na rynku pracy. Po okresie polityki pełnego zatrudnienia, młodzi ludzie wchodzący w życie zawodowe zetknęli się z nową dla nich rzeczywistością, jaką stało się bezrobocie. Badania pozwoliły na ukazanie skali bezrobocia wśród młodego pokolenia na wsi i zagrożeń jakie stanowił nie zrównoważony rynek pracy; wnosili do dalszych analiz naukowych zasób wiedzy teoretycznej i bogaty materiał empiryczny oraz ocenę zjawiska o jeszcze krótkim

„stażu” w polskiej rzeczywistości. Wymiernym wyrazem podejmowania przeze mnie tej tematyki był m.in. samodzielny rozdział pt. *Wybrane problemy zatrudnienia i bezrobocia wśród młodzieży na wsi według wyników badań ankietowych IERiGŻ w 1995 roku*, w publikacji zbiorowej (poz. 11 w Załączniku nr 1).

Okres transformacji był okresem pogłębiania się nierówności dochodowych i społecznych wśród mieszkańców naszego kraju. Zjawisko to było najbardziej dotkliwe na wsi. W wyniku niekorzystnych dla rolnictwa relacji dochodowo-cenowych wiele gospodarstw rolnych straciło status podstawowego źródła utrzymania. Powolne zmiany strukturalne w rolnictwie zwiększały ryzyko znalezienia się w sferze niedostatku rodzin związanych z rolnictwem. Podjęte przeze mnie badania tych zagadnień zaowocowały publikacjami, z których trzy są podstawowe, mianowicie: monografia pt. *Nierówności społeczne w sferze żywienia*, publikacja pt. *Wybrane problemy zróżnicowania konsumpcji w gospodarstwach domowych* oraz monografia pt. *Źródła nierówności społecznych* (odpowiednio: poz. 2, 66 oraz 4 w Załączniku nr 2; koncepcja oraz wykonanie wymienionych publikacji jest moim, autorskim, samodzielnym wkładem do nauki). W dwóch pierwszych publikacjach przeanalizowałam nierówności społeczne, w oparciu o wskaźniki elastyczności dochodowej popytu i wskaźniki zróżnicowania, przede wszystkim w sferze rozdysponowania dochodów oraz konsumpcji żywności. Natomiast w monografii *Źródła nierówności społecznych* zwróciłam uwagę na wielowymiarową genezę nierówności społecznych. Ukazałam zjawiska nierówności społecznych w świetle potrzeb człowieka w szerszym, ekonomicznym, społecznym i psychologicznym tle. Wskazałam na negatywne konsekwencje nierówności społecznych, ich skalę i złożoność. Wobec faktu, iż poziom zaspakajania potrzeb może mieć działanie zarówno optymalizujące rozwój człowieka, jak i destrukcyjne, postawiłam pytanie, czy możliwym jest przeniesienie idei opracowania zalecanych norm żywnościowych (spożycie żywności, tak samo nadmierne, jak i niedostateczne stanowi zagrożenie dla zdrowia i życia) oraz wytyczenie w przyszłości rozsądnych granic konsumpcji wszystkich dóbr i usług? Realizacja takiej idei stanowi trudne wyzwanie i może być przyczynkiem do dalszych badań, chociaż już można przyjąć za sygnał pozytywny ustalenia w zakresie ochrony środowiska naturalnego.

Na rozszerzanie się zjawiska nierówności społecznych wpływ miało obniżenie siły nabywczej dochodów oraz wzrost ich zróżnicowania między społeczno-ekonomicznymi grupami gospodarstw domowych. Konsekwencją była konieczność zmian w strukturze wydatków. Następowąla substytucja w zakresie jakości żywności. Zmieniły się preferencje odnośnie realizacji potrzeb. Rodziny mniej zamożne ograniczały wydatki w pierwszej kolejności na naukę, kulturę i rekreację. Przyczyniało się to do eskalacji nierówności społecznych. Wprawdzie nierówności dochodowe oraz społeczne zawsze istniały i będą istnieć, co jest rzeczą naturalną, to jednak problemem jest ich zasięg i przyczyny. Członkowie społeczeństwa powinni mieć równe warunki zaspokajania potrzeb stosownie do swoich zdolności i ambicji oraz prawo do pomocy ze względu na uwarunkowania od nich niezależne. Ograniczenie zjawiska nierówności społecznych w znacznym stopniu leży w gestii człowieka; wymaga inicjatywy i partnerskiej współpracy dla całej społeczności oraz demokratyzacji alokacji dóbr i usług.

W 2008 r. nawiązałam współpracę z dwoma ośrodkami naukowymi na Ukrainie: z Narodowym Uniwersytetem Technologii Żywności (National University of Food Technologies)

w Kijowie oraz Centrum Badań Socjologicznych (Centre of Sociological Research) w Tarnopolu. Z wymienionymi ośrodkami zorganizowałam (jako przedstawiciel IERiGŻ-PIB) dwie konferencje naukowe pt.: (1) *Sektor rolno-spożywczy wobec współczesnych wyzwań* (Kijów-Jaлта, 2009) oraz (2) *Konkurencyjność i zrównoważenie sektora rolno-spożywczego w warunkach globalizacji i integracji* (Kijów-Odessa, 2011) (poz. 1 i 2 w Załączniku nr 4). Na tych konferencjach wygłosiłam referaty pt.: (1) *Zróżnicowanie sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych*, (2009) oraz *Małe gospodarstwa rolne w aspekcie przyszłości obszarów wiejskich* (2011) (poz. 26 i 28 w Załączniku nr 4). Efektem współpracy są także monografie (poz. 6, 7, 8 i 9 w Załączniku nr 2), pt.:

- *Agri-Food Sector in the face of current challenges* (Kijów 2009, wydanie pierwsze i drugie uzupełnione);
- *Competitiveness of the agri-food sector and sustainable development of rural areas*, (Kijów 2011);
- *Сільське господарство - харчова промисловість - сільські території*, (Kijów-Warszawa 2009). Jestem współredaktorem powyższych monografii.

Wymienione publikacje oraz liczne artykuły czy rozdziały w innych monografiach i wydawnictwach naukowych krajowych i zagranicznych (Załącznik nr 2) oraz referaty i wystąpienia na konferencjach krajowych i zagranicznych (Załącznik nr 4) wnoszą nie tylko bogaty materiał empiryczny i literaturowy, ukazujący nierówności społeczne w świetle potrzeb człowieka ale przede wszystkim wielowymiarową analizę przyczyn dysproporcji dochodowych, które stoją u podstaw zróżnicowania w sferze konsumpcji między grupami zawodowymi gospodarstw domowych, wzbogacając tym samym naukę z zakresu ekonomiki gospodarstw domowych.

Moje badania sytuacji ekonomicznej i społecznej rodzin rolniczych oraz dysproporcji w zakresie zaspakajania potrzeb między grupami zawodowymi gospodarstw domowych obejmowały początkowo okres transformacji, a po integracji Polski z Unią Europejską objęłam badaniami także okres po akcesji. Badania obejmowały więc długi okres czasowy, co pozwalało na prowadzenie analizy dynamicznej, uwzględniającej zmieniające się uwarunkowania oraz nowe czynniki, mające znaczenie w kształtowaniu sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych rolników. W badaniach swoich podejmowałam także zagadnienia z zakresu wdrażania instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej i ich wpływu na poziom dochodów rodzin powiązanych z rolnictwem (m.in. poz. 17, 19, 21, 23, 25 w Załączniku nr 2 i poz. 16, 18, 23 w Załączniku nr 4).

Rezultatem prowadzonych badań w zakresie sytuacji ekonomicznej i społecznej gospodarstw domowych rolników jest także wskazana przeze mnie, w punkcie 4 niniejszego autoreferatu, monografia pt. **Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej**, wydana w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w 2013 roku.

*Blh*